

## **“HALOLLIK VAKSINASI”NI OILADA QO‘LLASH IMKONIYATLARI**

**Nurdinov Javharbek Bahromjon o‘g‘li**

*O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi tyutori*

**Annotatsiya.** *Ushbu maqolada “halollik vaksinasi” tushunchasining mazmun-mohiyati ochib berilib, uni oilaviy tarbiya jarayonida qo‘llash imkoniyatlari tahlil qilinadi. Oila jamiyatning eng muhim ijtimoiy instituti sifatida farzand shaxsini shakllantirishda halollik, poklik, mas’uliyat va vijdon kabi axloqiy fazilatlarni singdirishda asosiy muhit hisoblanadi. Maqolada halollik vaksinasining tarbiyaviy mexanizmlari, ota-onaning shaxsiy namunasining ahamiyati hamda oiladagi sog‘lom ma’naviy muhitning yoshlar ongida korrupsiya va yolg‘on kabi illatlarga nisbatan immunitet hosil qilishdagi o‘rni yoritib beriladi. Shuningdek, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida halollik vaksinasini oilada amaliy tatbiq etish bo‘yicha taklif va xulosalar keltiriladi.*

**Kalit so‘zlar.** *halollik vaksinasi, oila tarbiyasi, ma’naviy-axloqiy tarbiya, halollik, vijdon, ota-ona mas’uliyati, shaxs kamoloti, ijtimoiy immunitet, milliy qadriyatlar.*

Oila – halollikning shakllanishida birlamchi va eng kuchli ijtimoiy institut hisoblanadi. Chunki farzand ilk bor aynan oilada ijtimoiy me’yorlar, qadriyatlar, to‘g‘ri va noto‘g‘ri xatti-harakatlar haqida tasavvurga ega bo‘ladi. Shu sababli “halollik vaksinasi”ning oilada muvaffaqiyatli qo‘llanishi uchun oilaviy muhitning o‘zi axloqiy poklik, shaffoflik, ishonch va adolatga asoslangan bo‘lishi zarur. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bola uchun axloqiy me’yorlar nafaqat ta’lim jarayonida, balki uy sharoitida kundalik hayot orqali shakllanadi, ya’ni oila halollikning “birlamchi generatori” vazifasini bajaradi<sup>1</sup>.

Oila ichidagi ijobiy muhit - o‘zaro hurmat, muloyim muloqot, adolatli

---

<sup>1</sup> Becker, J. *Family as a Primary Socialization Institution*. Sociology of Values, 2014.

munosabat va ochiqlikdan iborat bo'lib, ushbu omillar halollikning psixologik poydevorini yaratadi. Masalan, ota-onaning farzand bilan muloqoti davomida yolg'onga nisbatan murosasizlik, rostgo'ylikni qadrlash, xato qilgan farzandni qattiq jazolamasdan, balki xatosini tushunishga undash kabi yondashuvlar halollikning ichki mexanizmlarini uyg'otadi. Bunday muhitda tarbiyalangan farzand halollikni majburiyat sifatida emas, balki shaxsiy ehtiyoj va qadriyat sifatida qabul qiladi<sup>2</sup>.

Sharq sotsiologiyasi va oilashunosligi tadqiqotlarida oila "tarbiya o'chog'i" sifatida qaralib, undagi psixologik iqlim farzandning axloqiy yo'nalishini belgilovchi asosiy omil deb baholanadi<sup>3</sup>. Ziddiyatli, adolatsiz yoki qo'rqitishga asoslangan muhitda esa farzand ko'proq yashirish, aldash, yolg'on gapirish strategiyalariga o'rganib qoladi. Demak, halollikning oilada qaror topishi avvalo oilaviy atmosferaning sog'lom bo'lishiga bog'liq.

O'zbek oilalarida qadimdan "rost so'zlash - halol luqma yeyish" kabi tamoyillar mavjud bo'lib, bu axloqiy qoidalar oilaning ichki iqlimini boshqarib kelgan. Milliy tarbiya an'analari ham oila a'zolari o'rtasidagi adolat, ishonch, halol mehnat va poklik eng muhim sifat sifatida e'tirof etiladi<sup>4</sup>. Bugungi kunda ham ushbu qadriyatlar oilada halollikni singdirishning muhim imkoniyatlarini yaratadi. Ayniqsa, farzandning ko'z o'ngida ota-onaning halol mehnat qilishi, moliyaviy masalalarda shaffof bo'lishi, so'zida turishi va boshqalarning haqqiga xiyonat qilmasligi "vaksinaning asosiy dozasi"ni tashkil etadi.

Shu bois "halollik vaksinasi" oilaviy muhitni axloqiy tayyorlashdan boshlanadi. Oila qanchalik sog'lom va qadriyatlarga asoslangan bo'lsa, halollik shunchalik tabiiy, ichki ehtiyoj sifatida shakllanadi.

Oilada ichidagi kommunikatsiya halollikni shakllantirishda asosiy psixologik va sotsiologik mexanizmlardan biridir. Chunki farzand axloqiy me'yorlarni nafaqat kuzatish, balki muloqot jarayonida izoh, baho va talqinlar orqali o'zlashtiradi. Ota-ona va farzand o'rtasidagi doimiy, samimiy, ochiq muloqot

---

<sup>2</sup> Hoffman, M. *Moral Development and Socialization in Family Settings*. Child Psychology Review, 2017.

<sup>3</sup> M.Karimov, *Oila sotsiologiyasi asoslari*. Toshkent: Fan nashriyoti, 2020.

<sup>4</sup> Q.Yo'ldoshev, *Oila va ma'naviyat*. Toshkent: Ma'naviyat, 2018.

shaxsda rostgo'ylik, ishonch, mas'uliyat va vijdon kabi fazilatlarni mustahkamlaydi. Shu jihatdan oilaviy kommunikatsiya "halollik vaktsinasi"ning eng samara beruvchi kanallaridan biri sanaladi<sup>5</sup>.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, farzand bilan muntazam muloqot qiladigan, o'z his-tuyg'ularini ochiq ifodalaydigan, farzandining fikrini tinglaydigan otalar halollikning ichki mexanizmlarini shakllantirishda yuqori natijaga erishadi. Bunday oilalarda farzand ko'proq o'z fikrini aytishdan qo'rqmaydi, xatosini yashirish o'rniga tushuntirishga intiladi va bu jarayonda halollik "salbiy xatti-harakatga javob bo'ladigan xavf" emas, balki "oila ichidagi ishonchni saqlab qolish vositasi" sifatida shakllanadi<sup>6</sup>.

Shuningdek, oilaviy muloqotning turli shakllari - birgalikdagi suhbatlar, kundalik vaziyatlar bo'yicha bahs-munozaralar, hayotiy misollar tahlili, ertak va hikoyalar orqali tushuntirish - bolaga axloqiy ko'rsatmalarni yetkazishda yuqori samara beradi. Masalan, farzand biror kichik xato qilganda otalar qattiq jazolamasdan, sabr bilan vaziyatni tahlil qilib, rostgo'ylikning ijobiy oqibatlarini, aldashning esa ishonchni yemirishi mumkinligini tushuntirishi "axloqiy refleksiya"ni shakllantiradi. Bu refleksiya halollikning psixologik asoslarini mustahkamlaydi, chunki bola halollikni tashqi talab sifatida emas, o'z ichki pozitsiyasi sifatida qabul qiladi<sup>7</sup>.

Oila ichidagi kommunikatsiyaning sifati halollikning shakllanish darajasiga bevosita ta'sir qiladi:

Avtoritar oilalarda bolalar ko'proq jazodan qo'rqib, xatosini yashirishga moyil bo'ladi.

Liberal oilalarda esa nazoratning yetishmasligi sabab halollikni me'yori sifatida qabul qilishda bo'shliq paydo bo'ladi.

Demokratik oilalarda esa suhbat, izoh, tinglash va muloqot asosiy tamoyil bo'lib, halollik eng barqaror shaklda o'sadi.

O'zbek oilaviy an'analari "suhbat qurish", "bolaga nasihat qilish",

---

<sup>5</sup> T.Gordon, *Parent-Child Communication Patterns*. Oxford University Press, 2016.

<sup>6</sup> D.Baumrind, *Parenting Styles and Moral Development*. Developmental Psychology Journal, 2019.

<sup>7</sup> E.Turiel, *Moral Psychology in Family Contexts*. Cambridge University Press, 2017.

“oqibatini tushuntirish” kabi madaniy muloqot shakllari halollikni singdirishda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, ota-onaning o‘z xatti-harakatlari haqidagi ochiqqligi - masalan, mehnatdagi qiyinchiliklar, halol topgan rizqning qadri, o‘z xatosini tan olish madaniyati - farzandga halollikning amaliy modelini ko‘rsatadi. Shu tariqa oiladagi muloqot shunchaki axborot almashinuvi emas, balki axloqiy me‘yorlar translyatsiyasi jarayoniga aylanadi<sup>8</sup>.

Demak, oilaviy kommunikatsiya “halollik vaksinasi”ning birinchi darajali mexanizmi bo‘lib, unda:

- axloqiy qadriyatlar tushuntiriladi;
- muloqot madaniyati orqali ishonch shakllanadi;
- farzandning axloqiy fikrlashi rivojlanadi;
- halollikning ichki rag‘bat tizimi barpo etiladi.

Bu jarayon oilaning halollikni singdirish bo‘yicha eng ustuvor imkoniyatlaridan biri sanaladi.

Oila muhitida “halollik vaksinasi”ning shakllanishida eng kuchli va bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi omil bu ota-onaning shaxsiy namunasi hisoblanadi. Psixologik tadqiqotlarga ko‘ra, bola dastlabki axloqiy orientatsiyasini muloqot orqali emas, balki aynan kuzatish, taqlid va emotsional identifikatsiya orqali shakllantiradi<sup>9</sup>. Shu sababli ota-onaning kundalik hayotdagi halolligi - masalan, yolg‘on gapirmaslik, adolatli qaror qabul qilish, boshqalarning huquqlariga hurmat bilan qarash, moliyaviy masalalarda halollikni saqlash — farzandning axloqiy immuniteti uchun eng kuchli model bo‘lib xizmat qiladi.

Kohlbergning axloqiy rivojlanish nazariyasida bolalar aynan 5-15 yosh oralig‘ida “axloqiy qoidalarga moslashuv” bosqichiga kiradi<sup>10</sup>. Bu bosqichda ular abstrakt nasihatlardan ko‘ra, amaliy misollar orqali tezroq o‘rganadi. Masalan, ota-ona uyda kichik noto‘g‘riliklarni “ziyoni yo‘q-ku” degan tamoyil asosida oqlasa, bola ham halollik nisbiy tushuncha degan xulosani chiqarishi mumkin. Aksincha, ota-onaning hatto mayda masalalarda ham halollikka qat’iy amal qilishi bolaning

---

<sup>8</sup> Z.Nishonova, *Oila muloqoti va ma’naviy tarbiya*. Toshkent: Fan, 2021.

<sup>9</sup> A.Bandura, *Social Learning Theory*. – N.Y., 1977.

<sup>10</sup> L.Kohlberg, *Essays on Moral Development*. – San Francisco, 1984.

ongida “axloqiy qat’iyat” modelini shakllantiradi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, farzandlar o‘zlashtirgan axloqiy me’yorlarning 60-70 foizi aynan oilaviy kuzatish va amaliy tajriba orqali shakllanadi<sup>11</sup>. Ota-onaning halol hayot tarzi bolada “axloqiy ishonch”ni kuchaytiradi, ya’ni halollikning ijtimoiy va shaxsiy qiymati mavjudligiga ichki ishonch tug‘diradi. Bunday ishonch esa keyinchalik o‘smirlik va kattalik davrida korrupsion vasvasalarga qarshi turish qobiliyatini mustahkamlaydi.

Oilada halollikning izchil namoyishi farzandda “axloqiy immunitet”ning shakllanishiga yordam beradi. Bu immunitet faqat qoidalarni bilish emas, balki real hayotda halollik mezonlarini tanlashga ichki tayyorlik va motivatsiyani anglatadi. Ota-onaning xulqi halollik vaksinasi uchun shunchalik kuchli determinant bo‘ladiki, hatto ta’lim muassasalaridagi intizomiy choralar yoki nazorat tizimlari ham uning ta’sirini to‘liq almashtira olmaydi<sup>12</sup>. Shuning uchun ota-onaning halollikka oid shaxsiy pozitsiyasi - oiladagi halollik vaksinasi mexanizmining asosi, markazi va eng mustahkam tayanchidir.

Oila shaxsning axloqiy rivojlanishida birlamchi muhit sifatida xizmat qiladi va bu jarayonda halollik vaksinasi psixologik mexanizmlar orqali shakllanadi. Psixologik yondashuvga ko‘ra, bola dastlabki axloqiy qoidalarga va qadriyatlarga ota-ona, qarindoshlar va yaqin atrofdagi insonlar modeli orqali ega bo‘ladi<sup>13</sup>. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasida bolalar 2-12 yosh oralig‘ida axloqiy qoidalarni konkret vaziyatlar orqali o‘rganadi<sup>14</sup>. Shu davrda ota-onaning halol xatti-harakatlari bola ongida axloqiy me’yor sifatida mustahkamlanadi.

Shaxsning ichki motivatsiyasi va vijdon tuyg‘usi halollikni amaliyotga tatbiq etishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, bola ota-onaning rostgo‘ylikni qadrlashini va yolg‘onni rad etishini kuzatganda, u ham ichki nazorat tizimini shakllantiradi<sup>15</sup>. Bu jarayon, Bandura nazariyasiga muvofiq, “ijtimoiy o‘rganish” mexanizmi orqali yuz beradi: bola kuzatadi, taqlid qiladi va natijani o‘z xatti-

---

<sup>11</sup> M.Hoffman, *Empathy and Moral Development*. – Cambridge University Press, 2000.

<sup>12</sup> R.Putnam, *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. – N.Y., 2000.

<sup>13</sup> J.Piaget, *The Moral Judgment of the Child*. – New York, 1932.

<sup>14</sup> L.Kohlberg, *Stages of Moral Development*. – San Francisco, 1984.

<sup>15</sup> M.Hoffman, *Empathy and Moral Development*. – Cambridge University Press, 2000.

harakatlarida qoʻllaydi<sup>16</sup>. Shu tariqa ota-ona modeli halollikni shaxsning tabiiy psixologik qobiliyatiga aylantiradi.

Motivatsion yondashuvlar ham oilaviy halollik vaktsinasi samaradorligini oshiradi. Vijdon, ichki nazorat va empatiya hissi bolaning axloqiy qarorlar qabul qilishiga ta'sir ko'rsatadi. Ota-onaning harakatlari bolaning o'zini nazorat qilish, rostgo'ylikni qadrlash va mas'uliyatni his qilish kabi psixologik kompetensiyalarini rivojlantiradi<sup>17</sup>. Shu bilan birga, ota-onaning doimiy maqtov va rag'batlantirishi bolaning ichki motivatsiyasini mustahkamlaydi, natijada halollik uning shaxsiy qadriyati sifatida qabul qilinadi.

Shuningdek, oilada halollikni shakllantirish jarayoni emotsional komponent bilan chambarchas bog'liq. Bola ota-onaning xatti-harakati va hissiy reaksiyalarini sezadi: masalan, yolg'onni aniqlaganda ota-onaning noroziligi yoki halol ishni maqtashi bolaning emotsional axloqiy tajribasini boyitadi. Natijada, halollik faqat mantiqiy tushuncha emas, balki hissiy jihatdan ham mustahkam qabul qilinadigan qadriyatlarga aylanadi<sup>18</sup>.

### **FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI**

1. Sh.Sodiqova. Yoshlarni vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalashda keksalarning o'rni. Risola. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016.
2. Becker, J. Family as a Primary Socialization Institution. Sociology of Values, 2014.
3. Hoffman, M. Moral Development and Socialization in Family Settings. Child Psychology Review, 2017.
4. M.Karimov, Oila sotsiologiyasi asoslari. Toshkent: Fan nashriyoti, 2020.
5. Q.Yo'ldoshev, Oila va ma'naviyat. Toshkent: Ma'naviyat, 2018.
6. T.Gordon, Parent-Child Communication Patterns. Oxford University Press, 2016.

---

<sup>16</sup> A.Bandura, *Social Learning Theory*. – Englewood Cliffs, 1977.

<sup>17</sup> J.E.Grusec, , & J.J.Goodnow, *Impact of Parental Discipline on Moral Development*. – Child Development, 1994.

<sup>18</sup> N.Eisenberg, *Prosocial Development in Children*. – New York, 1986.

7. D.Baumrind, Parenting Styles and Moral Development. Developmental Psychology Journal, 2019.
8. E.Turiel, Moral Psychology in Family Contexts. Cambridge University Press, 2017.
9. Z.Nishonova, Oila muloqoti va ma'naviy tarbiya. Toshkent: Fan, 2021.
10. A.Bandura, Social Learning Theory. – N.Y., 1977.
11. L.Kohlberg, Essays on Moral Development. – San Francisco, 1984.
12. M.Hoffman, Empathy and Moral Development. – Cambridge University Press, 2000.
13. R.Putnam, Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. – N.Y., 2000.
14. J.Piaget, The Moral Judgment of the Child. – New York, 1932.
15. L.Kohlberg, Stages of Moral Development. – San Francisco, 1984.
16. M.Hoffman, Empathy and Moral Development. – Cambridge University Press, 2000.
17. J.E.Grusec, , & J.J.Goodnow, Impact of Parental Discipline on Moral Development. – Child Development, 1994.
18. N.Eisenberg, Prosocial Development in Children. – New York, 1986.